

Peter Forsgren

”HÄR BLÅSER FRISKARE VINDAR ÄN NÅGON ANNANSTANS I LANDET”

Bohuslän i Pär Lagerkvists lyriska landskap

Pär Lagerkvist kom till Rönnäng på Tjörn första gången 1932. Under de första åren hyrde han och hans familj in sig som sommargäster hos en familj i Kårevik, men i slutet av 1930-talet lät hustrun Elaine bygga först en skrifvarstuga och därefter ett eget hus, som kom att bli familjens fasta punkt en lång rad somrar framöver. Pär Lagerkvist har i olika sammanhang vittnat om hur inspirerande det bohuslänska landskapet verkade på honom, ett landskap som på många sätt var så olikt det småländska landskap som präglat hans uppväxt. I ett tacktal till rektorn för dåvarande Göteborgs högskola, där författaren blivit utnämnd till hedersdoktor 1941, uttryckte han sig på följande sätt:

Mitt hjärta tillhör Bohuslän. Inget annat svenskt landskap – utom min hembygd – har gripit mig som detta. Jag har

”HÄR BLÅSER FRISKARE VINDAR ÄN NÅGON ANNANSTANS I LANDET”

kommit att älska det. Jag älskar västkusten också därför att här blåser friskare vindar än någon annanstans i landet. Jag älskar havet som vetter ut mot världen och vindarna ute från det. De fria, västliga vindarna.¹

Det var också främst under 1940-talet, i diktsamlingarna *Sång och strid* (1940) och *Hemmet och stjärnan* (1942), som Bohuslän på allvar steg fram som en ny och viktig del av Pär Lagerkvists lyriska landskap. Syftet med denna artikel är just att undersöka Bohusläns funktion i dessa diktsamlingar och vilka anknytningspunkter det finns mellan de två samlingarnas bohuslänska dikter och de dikter i författarskapet som har motiv från Småland.

Som antyds i citatet ovan tycks det främst ha varit det stor-slagna och karga i det bohuslänska landskapet som gjorde intryck på författaren. Som Jöran Mjöberg visat i sin studie *Ångest var hans arvedel* var Pär Lagerkvist två diktsamlingar från 1940-talet också i hög grad präglade av tidshändelserna, särskilt då andra världskriget och hotet från nazismen. För Lagerkvist var detta hot inte bara riktat mot Sverige och Norden utan mot hela Europa och den tradition av frihet och kultur som författaren såg som viktig att försvara. Det senare var tankar som starkt präglade tidigare verk som *Bödeln* (1933) och *Den knutna näven* (1934).² Denna politiska bakgrund återspeglas i de många idé- och kampdikterna i de båda samlingarna, men ligger också bakom den dragning mot idyll – till och med sentimentalitet – som förekommer i en del dikter. Det senare var något som den samtida litteraturkritiken också uppmärksammade, men ofta inte uppskattade.³

Som Mjöberg tydliggjort i sina analyser av dikterna i dessa samlingar, så medförde denna politiska bakgrund en viss nyorientering även då det gäller författarens lyriska uttrycksmedel. Den inriktning mot ett gemensamt dikt-vi, som inleddes i diktsamlingen *Gennius* (1937), blev mycket mer påtaglig i *Sång och strid* och *Hemmet*

och stjärnan. I de senare gestaltades de fosterländska och nordiska motiven dessutom oftast i traditionella diktformer och med tydliga allusioner på klassiska svenska diktare som Runeberg, Rydberg och Heidenstam. Även den småländska hembygden lyftes fram i dessa samlingar och hembygdsmotivet utvidgades i en rad dikter till att omfatta även en gemensam nordisk hembygd.⁴ Dessa politiska och litterära omständigheter präglade även den rad av dikter med motiv från Bohuslän skrivna under 1940-talet, där landskapet med Mjöbergs ord kom att stå för ett slags ”ny hembygd”.⁵

Första gången Bohuslän träder fram är i en dikt som just heter ”Bohuslän” och som står i *Sång och strid*. I denna liksom i andra dikter med bohuslänska motiv förekommer lantliga gestalter, något som förbinder dem med liknande dikter med motiv från Småland. Hembygdsmotiven är än tydligare betonade i *Hemmet och stjärnan*, som inleds med tre dikter om svensk hembygd. Om hembygdsmotivens funktion i de två diktsamlingarna från 1940-talets krigsår skriver Mjöberg att de betonar ”mänskliga värden, förkroppsligade i hembygdens landskap och i enkla människor som lever sitt liv från födelse till död inom detta landskaps gränser”.⁶ Mjöberg har även velat se en anknytning i dessa dikter till 1880-talets realistiska folklivsskildringar inom konst och litteratur.⁷ Ett exempel på detta är motivet med lantkyrkogården och den folkliga begravningen, som återkommer i flera gånger i *Hemmet och stjärnan*.

Dikten ”Bohuslän”, som Mjöberg liknat vid ett klassiskt ode och menar är unik i författarens lyrik⁸, inleds med en allusion på den bibliska skapelseberättelsen. Dess inledningsstrof, där själva landskapet stiger fram, lyder:

Sådan steg jorden på mäktigt ett bud en gång i tidernas gryning
 upp ur det ändlösa havets vidd, sköljd av morgonens dyning.
 Höjde sig fattigt och naket som du, utan ett enda smycke,
 för att erövra ur tidlösa djup landet stycke för stycke.⁹

”HÄR BLÅSER FRISKARE VINDAR ÄN NÅGON ANNANSTANS I LANDET”

Fattigdomen och nakenheten liksom de karga livsvillkoren betonas även i den följande strofen, där landskapet apostroferas med följande ord: ”Du förblev som du varit, / urtidsfattigt, naket och kargt, fast årtusenden farit”. Bohuslän får i denna dikt också representera den uthålliga och ständigt pågående kampen med havet. ”Tiderna stormar emot din kust, du är tidlös som havet”, heter det i inledningen till diktens fjärde och avslutande strof. Just denna eviga kamp, som i dikten också framställs som en ständigt pågående skapelse, tycks utgöra ett slags tröst för diktjaget, något som blir tydligt i diktens två avslutande versrader:

Gott är att lägga sin hand på dig, känna det händelselösa
i det som sker i ett ängslande nu. Du kan min själ förlösa.

Denna dikt har både konkretion och en tydlig förankring i ett bohuslänskt landskap. Samtidigt är den ett slags idédikt, som i symbolisk form gestaltar en etisk-moralisk livshållning. Dikten innehåller med all sannolikhet också en läsarpappell med klara politiska implikationer, som säkerligen var särskilt tydlig då dikten publicerades separat i *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* i september 1940, en av de tidningar där motståndet mot nazismen var som starkast i Sverige.¹⁰ Ur ett samtidsperspektiv kan denna liksom andra dikter i 1940-talets diktsamlingar betraktas som motståndsdikter och som en del av den kamp för den hotade demokrati som Pär Lagerkvist liksom en rad andra författare och debattörer engagerade sig i vid denna tid.

Även dikten ”Det gamla berget” ur *Hemmet och stjärnan* har en tydligt geografisk förankring. Den inleds med orden ”Mot Tjörnehuvud stormen slår”. Platsen hade säkerligen en särskild betydelse för Lagerkvist, eftersom hans skrifvarstuga låg i dess omedelbara närhet. Även i denna dikt är temat landskapets eviga och uthålliga kamp mot havet, såsom det exempelvis beskrivs i den tredje strofen, som lyder:

PETER FORSGREN

Mot bergets sida slår sig död
den vråkande sydvästen
och krönet håller, fast med nöd,
sin linjes blomsterfästen.

I denna dikt tillförs även ett nytt element – de vindpinade växterna som klänger sig fast vid berget och livet. Näst sista strofen lyder:

Du alchimilla, istidsblek,
som täcker bergets hjässa,
du aldrig från din utpost vek
i prövningar som dessa.

Symboliken i ”Det gamla berget” har stora likheter med den i ”Bohuslän”. Även här uttrycks en tydlig livshållning och en uppmaning till kamp och motstånd, ett tema som blir explicit i diktens slutstrof, där kampen framställs som ett villkor för frihet:

När världen kring dig isats ned
du klängde fast vid livet,
och därför blev med gammal sed
dig storm och frihet givet.

Dikten ”Vid havet” är ytterligare en idédikt i *Hemmet och stjärnan* där det bohuslänska landskapet får symbolisera kravet på motstånd och uthållighet. Dikten har karaktären av lovsång till ”det trofast starka livet”, samtidigt som en av dess centrala tankar är att kampen prövar och rensar bort det som inte håller måttet. I diktens andra strof heter det:

Det lämnar på sin grund ej kvar
det lösa och det lätta.

”HÄR BLÅSER FRISKARE VINDAR ÄN NÅGON ANNANSTANS I LANDET”

Den sten som inte säkert bar
var inte av de rätta.

Kampen mellan hav och land är även temat i dikten ”Människohem”¹¹ i samma diktsamling, men i denna dikt finns också ett annat inslag som då och då återkommer i 1940-talets diktsamlingar, nämligen anknytningen till idyllgenren. I sin helhet lyder dikten:

Nu vilar ön med tända hus
som en dröm på havets yta.
Ett människohem av klippor och ljus
som tryggt på djupet kan flyta.

I köken rustas för aftonmål
och röken stiger i kvällen.
Potatisen ryker varm i sin skål
och de sitter på vanda ställen.

På söderväggen hänger det nät
som skall sättas i natt före gryning.
De minsta sover trötta i knät
vid havets eviga dyning.

Så månet Atlantis för alltid försvann
för ängslande människoblicken.
Här svävar på havet ett hem som fann
sin frid med de rätta besticken.

Anknytningen till tematiken i de föregående idédikterna framträder i inledningsstrofen liksom i de två första versraderna i avslutningsstrofen, medan idylldraget präglar de två mittstroforna liksom diktens två avslutande versrader. Denna dikt anknyter till klassiska

drag i idyllgenren som funnits i traditionen alltsedan antiken. Det gäller sådant som det fridfulla familjelivet, samhörigheten mellan generationer liksom beskrivningen av hur liv och arbete framflyter i samklang med naturen och dess växlingar.¹² Idyllmotivet aktualiseras även av ord som ”tryggt” och ”frid”, ord som tillsammans med idylldraget i sig egentligen står i motsättning till det kamptema som dikten också innehåller. Det idylliska präglar i än högre grad dikten ”De två i sjöboden” där kamptematiken bara antyds i diktens tredje strof.

Från sin skrifvarstuga hade Pär Lagerkvist utsikt över det storslagna kustlandskapet, något som avspeglar sig i ”Bohuslän” liksom i flera andra dikter som berörts ovan. Hans skrifvarstuga låg också ett stenkast från Rönnängs kyrka. Denna liksom kyrkogården återkommer i flera dikter, såsom i ”Den sjungande dödgravaren” ur *Sång och strid* och i ”Folket på kyrkogården”, ”Fiskarbegravning” och ”Kyrkogården” ur *Hemmet och stjärnan*. Kyrkogården, särskilt den lantliga kyrkogården, etablerades som ett motiv i den europeiska lyriken under 1700-talet, så Pär Lagerkvist anknyter med sina bohuslänska kyrkogårdsdikter även här till en etablerad tradition inom såväl litteraturen som konsten.¹³ Inledningen till ”Den sjungande dödgravaren” beskriver en konkret situation:

Jag gick förbi en kyrkogård
och hörde att någon sjöng
därinne där tyst stod vård vid vård,
en skrovlig stämna som sjöng.

Dödgravarens röst och sång återkommer i samtliga av de följande sex stroferna. Han sjunger för gravarna och de döda, men hans röst ljuder också ut över det omgivande landskapet. Han sjunger en visa ”om livets strid, om kvinna och man / till arbetets lugna gång”. Denna livets, kärlekens och arbetets sång, som är diktens

”HÄR BLÅSER FRISKARE VINDAR ÄN NÅGON ANNANSTANS I LANDET”

centrala tema, är något diktjaget identifierar sig med, vilket framgår av slutstrofen där dödgrävaren apostroferas:

Ja sjung, dödgrävare, sjung din sång
ut över blommande jord.
Dig vill jag ligga och höra engång,
din visa med jordiska ord.

Dikten ”Kyrkogården” börjar på liknande vis. Även här är diktjaget inplacerat i landskapet på ett mycket konkret sätt. Diktens första strof lyder:

Jag bor invid en kyrkogård.
Så är jag nära livet.
Från backen ser jag vård vid vård
och vet vad där står skrivet.

Denna dikt uttrycker samhörighet med de döda. Dess andra strof börjar : ”Där ligger många som jag känt / och de är ännu nära”. Det är också en dikt där gränserna mellan levande och döda är upplösta, såsom i den tredje strofen, där solen och regnet delas av båda. Samhörigheten mellan levande och döda understryks särskilt tydligt i den fjärde strofen, som lyder:

De har sitt liv där, liksom vi,
med händelser och öden,
och varje kväll jag lyssnar i
är fylld av liv från döden.

Samhörigheten med de döda betonas på nytt i diktens två avslutande strofer, inte minst i den sista:

Och kvällen sänks och det blir natt
därinne hos den döde.
Omkring mitt hem är samma natt
och sus av mänskoöde.

Som redan berörts ovan har det ensamma diktjaget, som tidigare varit centralt i Pär Lagerkvists lyrik, tonats ned i de två diktsamlingarna från 1940-talets krigsår. I stället byggs dikterna i dessa ofta upp kring ett kollektivt vi och det diktjag som här framträder är ofta del av detta kollektiva vi, såsom i dikten ”Kyrkogården”.

I ”Folket på kyrkogården” kontrasteras kyrkogårdens frid mot havets stormar. Det första elementet introduceras i diktens första strof och dominerar även i den följande strofen. Här införs dock en kontrast, då det beskrivs hur ”stormen” tidigare vält ett blomglas som nu har ställts upp igen. Kontrasten utvecklas i den tredje strofen, där klockklangen ”går ut över gråa bygder” och ställs mot ”havet som ingen betvang”. I diktens fjärde och avslutande strof, som beskriver hur församlingen går in i kyrkan, förflyttas dikten till ett inre plan även i symbolisk mening. Motsättningen mellan frid och storm återkommer i slutstrofen, men nu har tron gjort att den upphört att existera. De två avslutande versraderna beskriver hur ”tron med sitt bländande segel / styr ut över hav av ljus”. Den frid som i diktens inledning främst var knuten till kyrkan och kyrkogården, har genom klockklangen och tron överförts även på det förr så stormiga havet liksom på hela tillvaron.

En liknande struktur har dikten ”Fiskarbegravning”, som inleds: ”Den gamle kommit hem från havet”. Dikten skildrar hur den gamle, före detta fiskaren förs till den sista vilan. I denna dikt framställs döden som något som befriat mannen från havets stormar och som skänkt frid, såsom i den andra strofen:

”HÄR BLÅSER FRISKARE VINDAR ÄN NÅGON ANNANSTANS I LANDET”

Ej längre någon fara lurar
från by som blåser opp.
Storseglet vilar lugnt i vinden
och fyllt av ljus och hopp.

Slutet i denna dikt påminner om det i den föregående dikten, ”Folket på kyrkogården”. Även här har det stormiga havet förvandlats till frid och ljus:

Ej längre nu behöver revas,
för vind så jämn och god,
går båten över rena vatten
hem genom ljusets flod.

I dikter som dessa använder Pär Lagerkvist en symbol som har rötter i antikens litteratur, nämligen bilden av livet – och i förlängningen även döden – som en båtresa. ”Livsbåten”, i *Sång och strid*, är också titeln på en av författarens mest kända och oftast citerade dikter, den vars inledningsstrof lyder:

Snart är du död och vet ej att du glider
på livets båt bort mot de andra landen
där morgon väntar dig på dolda stränder.

Som framgått ovan är det ett par drag som utmärker de bohuslänska dikterna i *Sång och strid* och *Hemmet och stjärnan*. Det är ofta dikter som tar upp hembygdsmotiv och som gestaltar traditionsbundna livsformer, ibland med anknytning till idyllgenren. Lika tydlig är anknytningen till den traditionella lyrikens former och motiv liksom till den kanoniserade svenska lyrikens stora diktare, något som gäller de båda diktsamlingarna generellt. På ett tematiskt plan anknyter de även där till det tematiska huvudmönstret

i Pär Lagerkvists lyrik under 1940-talets, det vill säga till uppmaningen till kamp och motstånd. Det för de bohusländska dikterna specifika, jämfört med de andra dikterna i de två diktsamlingarna, är just förankringen till specifika bohusländska landskap och livsformer. Hur förhåller sig då dessa dikter om man jämför dem med de dikter i Pär Lagerkvists produktion som är förankrade i ett småländskt landskap?

Något som utmärker smålandsdikterna, som på allvar uppträder i Lagerkvist diktsamlingar från 1920-talet, är ett slags ambivalens mellan inlevelse med och distans till de lantliga motiven. Även om det agrara och traditionsbundna även här ofta får framträda i idyllens form och även den religiösa föreställningsvärlden är skildrad med respekt, så betraktar nästan alltid diktjagen i dessa dikter denna värld på avstånd, inte bara tidsmässigt, och diktjagets avstånd till det skildrade upphävs aldrig riktigt.¹⁴ Här avviker de bohusländska dikterna, där ju diktjaget tvärtom ofta identifierar sig med det kollektiv och den värld som dessa dikter skildrar. En annan påtaglig skillnad är att de småländska dikterna ofta ställer en mor och hennes vardagliga omsorger i centrum, medan dikterna från Bohuslän i stället fokuserar den hårda manliga kampen mot havets vilda krafter. Båda dessa skillnader kan säkert även de relateras till 1940-talets krigsår och speciella politiska klimat.

Noter

- ¹ Författaren citerad efter Ann-Charlotte Dahlstedt, *Tjörn genom Pär Lagerkvists ögon*, 2016, s. 46–47.
- ² Jöran Mjöberg, *Ångest var hans arvedel. Om Pär Lagerkvist som lyriker*, Pär Lagerkvist-Samfundet, Växjö 1999, s. 75–99.
- ³ Mjöberg (1999), s. 85–86, 97–99.
- ⁴ Mjöberg (1999), s. 75–99.
- ⁵ Mjöberg (1999), s. 83.
- ⁶ Mjöberg (1999), s. 86.
- ⁷ Mjöberg (1999), s. 89–92.
- ⁸ Mjöberg (1999), s. 82.
- ⁹ All diktцитaten i denna artikel är hämtade ur Pär Lagerkvist, *Samlade dikter*, Stockholm 2014.
- ¹⁰ Dahlstedt (2016), s. 42.
- ¹¹ ”Människohem” är en av de sammanlagt sex dikter som inspirerade den bohuslänske konstnären John-Erik Beckerstens oljemålning från 1992, som hänger i Rönnängs församlingshem. Ytterligare ett par dikter på denna målning har även de anknytning till Bohuslän. Det gäller ”Det gamla berget” och ”Kyrkogården”. Se Dahlstedt (2016), s. 24–24, 33–35, 44–45.
- ¹² Michail Bachtin, ”Idyllens kronotop i romanen”, *Det dialogiska ordet*, Gråbo 1988, s. 136–146.
- ¹³ Mjöberg (1999), s. 89–90, lyfter särskilt fram dessa dikter då han talar om Pär Lagerkvists anknytning till 1880-talets realistiska folklivsskildringar.
- ¹⁴ Peter Forsgren, ”Pär Lagerkvist och Småland. Från ungdomsuppror till idylliskt minne”, *Pär Lagerkvist i text och ton*, Pär Lagerkvist-Samfundets årsskrift 2015, red. Magnus Eriksson & Margareta Petersson, Växjö 2015, s. 37–50. Se särskilt s. 42–48.